

[Proč a jak v roce 2022 zapojit knihovnu do využívání děl nedostupných na trhu \[1\]](#)

Autor:

- [RICHTER, Vít](#) [2]

Číslo:

- [2021, ročník 30, číslo 2](#) [3]

Rubrika:

- [Trendy v knihovnách](#) [4]

Klíčová slova:

- [díla nedostupná na trhu](#) [5], [Národní knihovna ČR](#) [6]

Přístup k digitálním knihovnám v době pandemie

V polovině března 2020 byl v České republice poprvé vyhlášen nouzový stav v souvislosti s pandemickým šířením viru SARS-CoV-2. Pandemická situace výrazně omezila fyzickou dostupnost knihoven a v některých obdobích vedla k jejich úplnému uzavření. Mnohdy jedinou alternativou fyzické návštěvy knihovny se v tomto období staly různé druhy digitálních služeb. Statistické údaje o výkonech veřejných knihoven za rok 2020 jsou poměrně neúprosné – pokles registrovaných čtenářů o 13 %, pokles počtu návštěvníků o 41 % a pokles výpůjček o 24 %. Naproti tomu se zdvojnásobil počet výpůjček e-knih a především o 88 % vzrostl počet stažených a zobrazených digitálních dokumentů.

Zásadní význam mělo plné otevření digitálních knihoven, které zpřístupnily více než 250 000 digitalizovaných českých knih a časopisů. O služby digitálních knihoven byl mimořádný zájem, využily je statisíce návštěvníků, kteří si zobrazili a přečetli miliony stran. Například využití Národní digitální knihovny Národní knihovny ČR (dále NK ČR) v období nouzového stavu bylo 16krát intenzivnější než v běžném období. Podobnému tlaku čelily digitální knihovny Moravské zemské knihovny, Knihovny Akademie věd ČR i Univerzity Karlovy; dynamicky také rostl počet stažených e-knih, které bezplatně nabízí Městská knihovna v Praze. Intenzita využití otevřených digitálních knihoven byla zcela mimořádná; za období od listopadu 2020 do konce června 2021 bylo zobrazeno cca 41 mil. stran digitálních dokumentů. To vše naznačuje, že digitalizace a digitální služby mají vysokých potenciál, který bychom měli využít a žádná z knihoven by se jich neměla zříkat.

[7]

Logo služby (zdroj: NK ČR)

Jak a komu jsou přístupná díla nedostupná na trhu

Plné otevření digitálních knihoven je v současné době minulostí, ale uživatelé mohou mít nadále přístup k plným textům digitalizovaných dokumentů, které jsou zpřístupňovány v režimu děl nedostupných na trhu (dále jen DNNT). Jedná se o české knihy a časopisy, který byly digitalizovány, ale jsou stále chráněny autorským právem (tj. neuplynulo 70 let od smrti autora nebo 50 let od vydání díla). Současně platí, že je nelze koupit v běžné obchodní síti například v podobě nového vydání. Podle uzavřené licenční smlouvy jsou takto dostupné knihy vydané do roku 2007 a časopisy vydané do roku 2011. V roce 2022 mají knihovny a jejich čtenáři přístup k cca 180 000 knih a periodik z uvedených období. Toto číslo se v budoucnu bude dále zvyšovat a tím poroste i význam tohoto informačního zdroje.

Rychlou orientaci v digitálních knihovnách, které nabízejí přístup k DNNT, umožňuje nově vytvořený [jednoduchý rozcestník](#) [8]. Odtud se čtenář může snadno dostat k dalším podrobnostem o službě DNNT a také přímo do [Národní digitální knihovny](#) [9], [Digitální knihovny Moravské zemské knihovny](#) [10] a [Digitální knihovny Akademie věd ČR](#) [11]. Zde také můžeme vidět nové logo služby DNNT, které by v budoucnu mohlo propojit všechny zapojené knihovny. Digitální knihovny NK ČR a Moravské zemské knihovny se svým obsahem asi z 90 % překrývají, naopak Digitální knihovna AV ČR zahrnuje především knihy a časopisy z produkce AV ČR. V budoucnu se předpokládá zapojení dalších digitálních knihoven. Důležitou podmínkou pro zapojení dalších digitálních knihoven do služby DNNT je implementace nové verze softwaru Kramerius 7, který vyvíjí Knihovna AV ČR díky výzkumnému projektu Rightlib¹. K tomu by mělo dojít v průběhu roku 2022.

Služba DNNT není nabízena pouze čtenářům výše vyjmenovaných knihoven, ale je potenciálně dostupná všem obyvatelům České republiky. Je však nezbytné splnit dvě podmínky:

- zájemce o službu DNNT musí být zaregistrován jako čtenář v některé z knihoven, které nabízejí služby veřejnosti;
- knihovna, která chce svým čtenářům umožnit přístup ke službě DNNT, musí mít uzavřenou smlouvu s NK ČR o zprostředkování služby DNNT.

Cílem těchto podmínek je zajistit spolehlivou identifikaci čtenářů, kteří se ke službě DNNT připojují.

Čtenáři mohou zobrazené knihy a časopisy pouze číst na obrazovce své počítače nebo tabletu, případně na počítači umístěném ve své knihovně. Služba DNNT je bezplatná pro čtenáře i pro knihovny, které ji zprostředkují.

Zde najdete plné texty zdigitalizovaných volných děl a děl nedostupných na trhu

Národní digitální knihovna
Národní knihovna České republiky

Přihlásit se

Národní digitální knihovna
Moravská zemská knihovna

Přihlásit se

Digitální knihovna AV ČR
Knihovna Akademie věd ČR

Přihlásit se

Chcete se o DNNT dozvědět víc?

[12]

Rozcestník digitálních knihoven (zdroj: <https://www.dnnt.cz/> [8], získáno 2021-12-27)

Které knihovny nabízí přístup ke službě DNNT

V současné době službu DNNT zprostředkovává přibližně 200 knihoven a stále přibývají další. Jedná se především o vysokoškolské, výzkumné, krajské knihovny a celou řadu větších veřejných knihoven, viz [úplný seznam knihoven nabízející přístup k DNNT](#) [13]. Z tab. 1 je zřejmé, že pokud jde o specializované knihovny, např. vysokoškolské knihovny, knihovny AV ČR, ale také krajské knihovny, je jejich zapojení do zpřístupnění velmi dobré. V těchto knihovnách je registrováno 1,2 mil. uživatelů, kteří mohou službu využívat.

Tab. 1: Počet uzavřených smluv podle typu knihoven, stav k 31. 12. 2021

Typ knihoven	Počet smluv
knihovny AV ČR	30
krajské knihovny	14
městské a obecní knihovny	80
specializované knihovny	32
školní knihovny	2

vysokoškolské knihovny

35

celkem

193

Mnohem menší je ale zastoupení obecních a městských knihoven, viz tab. 2. Zde jsou zapojeny především větší knihovny, které jsou součástí portálu [Knihovny.cz](https://www.knihovny.cz) [14]. Tyto knihovny mají výhodu, že pro identifikaci svých uživatelů používají systém [edulID](https://www.edulid.cz) [15]. Pokud se na otázku zapojení do služby DNNT podíváme z hlediska regionálních funkcí, více než třetina pověřených knihoven (39) zatím službu DNNT nenabízí a o smlouvě na zapojení nejedná. To není dobrá situace, jestliže tyto knihovny vnímáme jako instituce podporující rozvoj knihoven ve svém regionu.

Tab. 2: Počet zapojených městských a obecních knihoven, stav k 31. 12. 2021

Kraj	Počet městských a obecních knihoven
Hl. m. Praha	2
Středočeský kraj	18
Jihočeský kraj	24
Plzeňský kraj	6
Karlovarský kraj	5
Ústecký kraj	3
Liberecký kraj	5
Královehradecký kraj	6
Pardubický kraj	9
Kraj Vysočina	3
Jihomoravský kraj	9
Olomoucký kraj	4
Zlínský kraj	8
Moravskoslezský kraj	12

Na první pohled je zřejmé, že zatím existují velké regionální rozdíly. Příčin tohoto stavu je celá řada a mají komplexní povahu. Původní záměr NK ČR uspořádat v letech 2020 a 2021 cyklus seminářů a workshopů pro krajské a pověřené knihovny nebylo možné s ohledem na pandemii realizovat ve fyzické podobě. Řada seminářů proběhla online, téma služeb DNNT bylo prezentováno na všech větších odborných konferencích i v odborném tisku, ale účinnost je zatím velmi omezená. Na druhé straně se ukazuje, že aktivní přístup některých krajských knihoven, například Jihočeské vědecké knihovny, přináší své ovoce, i když i v tomto případě zbývá zapojit řadu menších knihoven. Pokud se na celou problematiku podíváme střízlivými očima, asi není příliš pravděpodobné, že v síti veřejných knihoven zapojíme všech 5 300 knihoven.

Překážky při využití služby DNNT

V době celkového otevření digitálních knihoven se ukázalo, že přístup k elektronickým knihám má svůj jednoznačný význam pro studenty, pedagogy a vědecké pracovníky. Naopak pro běžné návštěvníky veřejných knihoven, kteří soustředí svůj zájem na aktuálně vycházející literaturu z oblasti beletrie, je význam přístupu ke starší literatuře výrazně umenšen. Limitující je také forma,

kdy se jedná o naskenované stránky původního formátu tištěných knih bez možnosti úpravy formátu tak, jak to nabízejí současné e-knihy. K tomu je nutné přičíst i setrvávající odstup či konzervatismus čtenářů, kteří stále většinově trvají na tištěné formě. Doba pandemie sice v určité míře podpořila tendenci k využívání digitálních dokumentů, ale těžiště zájmu čtenářů zůstává u tištěných knih. Dostupné prognózy naznačují, že čtení e-knih má své přirozené limity. V zásadě jde o to, aby se současná a budoucí populace naučila používat všechny formy knihy a ve vzájemné kombinaci využila přednosti různých formátů.

Řadu nedostatků najdeme také na straně NK ČR jako hlavního producenta služby DNNT:

- **Nedostatečná propagace ze strany NK ČR** – v uplynulém období byly kapacity NK ČR soustředěny především na technické zajištění zpřístupnění digitálních knihoven jako celku. Vedle toho probíhal průběžně rychlý rozvoj služby DNNT. V čase častých změn chyběly kapacity na propagaci nové služby.
- **Složitě a zdlouhavě uzavírání smluv, pomalá zpětná vazba NK ČR** – soustavné technologické změny a jednání s nakladateli se promítaly do změn podmínek zpřístupnění digitálních dokumentů.
- **Nedostatečné školení a vzdělávání pracovníků knihoven** – vzdělávací aktivity bylo nutné omezit pouze na online semináře s poměrně malou účinností.
- **Chybějící integrace dokumentů zpřístupňovaných v režimu DNNT do katalogů knihoven** – rozšíření této služby je vázáno na vybudování nového systému pro Seznam děl nedostupných na trhu, který bude schopen rychle a pružně reagovat na změny licenčních podmínek pro jednotlivé dokumenty. S rozšířením této služby se počítá v průběhu roku 2022.
- **Nedostatek statistických informací o využívání služby DNNT** – podrobné informace by měly být k dispozici do poloviny roku 2022.

Pokud se zamyslíme nad příčinami malého zájmu ze strany veřejných knihoven, můžeme se pouze dohadovat, že by mohlo jít např. o:

- omezený zájem vedení knihoven o zavádění nových služeb;
- nedostatečné technologické vybavení knihoven;
- psychologické bariéry – nechuť k podpoře využívání digitálních textů;
- nedostatečnou úroveň digitální gramotnosti pracovníků.

Pět kroků k zapojení knihovny do služby DNNT

Postup je velmi jednoduchý a nevyžaduje žádnou velkou přípravu. Především je prospěšné, aby se pracovníci knihovny, zejména v oblasti služeb, seznámili s vlastní službou DNNT, aby dobře znali to, co svým čtenářům budou nabízet. Podrobné informace jsou k dispozici na adrese <https://dnnt.nkp.cz/>

[16]. Najdeme zde informace o tom, co jsou DNNT, údaje o Seznamu DNNT, podrobné informace pro autory i nakladatele, pro čtenáře a také pro knihovny. Pro uzavření smlouvy je nejdůležitější právě [část určená knihovnám](#) [17].

První krok - způsob identifikace čtenářů

Pokud knihovna pro identifikaci svých čtenářů používá eduID, tj. je členkou federace eduID nebo eduID používá zprostředkovaně (například je-li zapojena do portálu Knihovny.cz), vyplní registrační formulář [Online přístupy NDK via eduID.cz](#) [18]. Identifikaci přes eduID v současné době nabízí i systém Koha (instalace od firmy R-Bit Technology) a také firma KpSys.

Pokud knihovna nepoužívá eduID, může využít zvláštní systém **Identity NDK**, který připravila NK ČR. V tom případě vyplní registrační formulář [Online přístupy NDK via Identity NDK](#) [19]. Tento způsob identifikace uživatelů je trochu náročnější, protože je nezbytné, aby knihovna v pravidelných intervalech aktualizovala informace o svých čtenářích.

Registrační formulář obsahuje základní kontaktní informace a technické údaje o připojení knihovny k internetu.

Druhý krok - vyplnění a odeslání registračního formuláře

Vyplněný registrační formulář, který působí současně jako žádost o zapojení knihovny do služby DNNT, je odeslán na e-mailovou adresu dnnt-registrace@nkp.cz [20]. Na této adrese je také možné získat odpovědi na dotazy, pokud si knihovna neví rady s vyplněním registračního formuláře.

Příloha č. 1: Technická specifikace připojení pro vzdálený přístup NDK IdP		(1a)
Administrativní informace (Knihovna)	Kraj (výběr)	Středočeský
	Okres (výběr)	Kladno
	Obec	Horní dolní
	Ulice a č.	Lidická 541
	PSČ	739 61
	Korespondenční adresa	Lidická 541, Horní Dolní, 239 61
	Datová schránka	xrtruz
	IČ Provozovatele	256678
	Název knihovny	Městská knihovna Hodní Dolní, příspěvková organizace
	Sigla MKČR	KLF502
	Evidenční číslo knihovny MKČR	2030
	Typ knihovny (výběr)	MěK - Městská
	Počet uživatelů k přístupu EIZ (ca.)	45300
Počet zaměstnanců (ca.)	30	
Statutární orgán	jméno a příjmení	Mgr. Věra Tichá
	mailová adresa	reditelka@knihovnaHK.cz
Administrativní kontakt	jméno a příjmení	Markéta Nováková
	mailová adresa	asistentka@knihovnaNK.cz
	telefon	357 999 101
Technický kontakt (Správce Identit)	jméno a příjmení	Mgr. Jan Konečný
	mailová adresa	spravce@knihovnaHK.cz
	telefon	232 712 357
Uživatelský support správy členství/identit	mailová adresa	knihovna@knihovnaHK.cz
Typ služby NDK	Vzdálený přístup do NDK (v.)	NDK IdP (identitní systém NDK)
Technický profil	Kni. inf. systém (výběr)	Tritius
	Evidence mailů uživatelů (výběr)	nepovinně - větší část
	IT podpora (výběr)	Vlastní IT oddělení včetně sítí
	Poznámka (vlastní specifikace provozu, jiné....)	

[21]

Vzor vyplnění registračního formuláře (zdroj: NK ČR)

Třetí krok - podepsání smlouvy

Pokud NK ČR potvrdí, že registrační formulář je správně vyplněn, odešle k podpisu standardní smlouvu s přílohami, přičemž registrační formulář je součástí smlouvy. Knihovna smlouvu podepíše a zašle zpět do NK ČR.

Čtvrtý krok - zpřístupnění služby DNNT

Následně proběhne výměna technických informací nutných ke spuštění služby a otestování ze strany zapojené knihovny. V případě, že knihovna využívá Identity NDK, obdrží od NK ČR informační balíček pro další postup. K dispozici jsou [podrobné informace](#) [22].

Pátý krok - informace čtenářům o zpřístupnění služby DNNT

Knihovna rozešle svým čtenářům informaci o tom, že mohou službu DNNT využívat. Velmi prospěšné je také informace o DNNT zpřístupnit na webu knihovny.

Zpřístupnění služby DNNT na místě samém, tj. na terminálu v knihovně

Základní službou zpřístupnění DNNT je online dálkový přístup, tj. registrovaný čtenář se přihlásí z domova nebo ze zaměstnání ke službě DNNT vlastním jménem a heslem z vlastního počítače, tabletu či jiného zařízení. Dálkový přístup ke službě DNNT je ale omezen na knihy vydané do roku 2001 včetně a periodika vydaná do roku 2011. Licenční smlouva ale umožňuje zpřístupnit i digitalizované knihy vydané v letech 2002 až 2007 s tím, že jsou dostupné pouze na terminálu v knihovně. Pokud chce registrovaný čtenář číst digitalizované knihy vydané v období let 2002 až 2007, musí přijít do knihovny a zde knihy studovat na terminálu. Ani v tomto případě není možné zhotovit tištěnou nebo digitální kopii.

Pokud chce knihovna nabídnout svým čtenářům i tuto službu, uvede svůj zájem v registračním formuláři, případně požádá NK ČR o zpracování dodatku ke smlouvě. V současné době se tato služba poskytuje pouze prostřednictvím statické veřejné IP adresy. Statická IP adresa má pevnou povahu a nemění se, dokud ji ručně nezmění poskytovatel internetového připojení nebo správce sítě. Pokud knihovna při připojení k internetu používá pouze dynamickou IP adresu, tuto službu zatím nemůže využívat. Knihovna vyhradí pro službu terminálového zpřístupnění zvláštní počítač a musí zajistit, aby čtenář nemohl zhotovit tiskovou nebo digitální rozmnoženinu zobrazovaných dokumentů. Podmínky využívání služby DNNT jsou zahrnuty do knihovního řádu.

- [1.](#) V roce 2017 Knihovna AV ČR ve spolupráci s NK ČR a Moravskou zemskou knihovnou získala dotaci z programu NAKI na realizaci projektu [RightLib - elektronické zpřístupnění chráněných publikací](#) [23] (DG18P02OVV002) na období let 2018 až 2022 ve výši 24,215 mil. Kč. Cílem projektu je další vývoj systému Kramerius, tj. vytvoření prostředí pro zajištění přístupu k publikacím v digitální podobě, které jsou chráněny autorskými a nakladatelskými právy, prostřednictvím knihoven. Projekt zajistí technické prostředí pro implementaci nových možností zpřístupnění, které umožňuje novela autorského zákona č. 121/2000 Sb. z roku 2017 a další úpravy legislativy.

URL zdroje: <https://bulletinskip.osvobozena-knihovna.cz/vsechna-cisla/prohlizet-cisla/2021-rocnik-30-cislo-2/proc-jak-v-roce-2022-zapojit-knihovnu-do>

Odkazy

- [1] <https://bulletinskip.osvobozena-knihovna.cz/vsechna-cisla/prohlizet-cisla/2021-rocnik-30-cislo-2/proc-jak-v-roce-2022-zapojit-knihovnu-do>
- [2] <https://bulletinskip.osvobozena-knihovna.cz/vsechna-cisla/autori/richter-vit>
- [3] <https://bulletinskip.osvobozena-knihovna.cz/vsechna-cisla/prohlizet-cisla/2021-rocnik-30-cislo-2>
- [4] <https://bulletinskip.osvobozena-knihovna.cz/vsechna-cisla/rubriky/trendy-v-knihovnách>
- [5] <https://bulletinskip.osvobozena-knihovna.cz/vsechna-cisla/klicova-slova/dila-nedostupna-na-trhu>
- [6] <https://bulletinskip.osvobozena-knihovna.cz/vsechna-cisla/klicova-slova/narodni-knihovna-cr>
- [7] <https://bulletinskip.skipcr.cz/sites/default/files/images/865/richter1.jpg>
- [8] <https://www.dnnt.cz/>
- [9] <https://ndk.cz/>
- [10] <https://dnnt.mzk.cz/>
- [11] <https://kramerius.lib.cas.cz/>
- [12] <https://bulletinskip.skipcr.cz/sites/default/files/images/865/richter2.png>
- [13] <https://ndk.cz/knihinst>
- [14] <https://www.knihovny.cz/>
- [15] <https://www.eduid.cz/>
- [16] <https://dnnt.nkp.cz/>
- [17] <https://dnnt.nkp.cz/knihovny.html>
- [18] https://dnnt.nkp.cz/downloads/DNNT_priloha_1b.xlsx
- [19] https://dnnt.nkp.cz/downloads/DNNT_priloha_1a.xlsx

[20] <mailto:dnnt-registrace@nkp.cz>

[21] <https://bulletinskip.skipcr.cz/sites/default/files/images/865/richter3.png>

[22] <https://dnnt.nkp.cz/knihovny.html#JakSeZapojit>

[23] <https://www.lib.cas.cz/projekt/rightlib-elektronicke-zpristupneni-chranenych-publikaci/>